

Kapital'in kullanım değeri, *Kapital*'de kullanım değeri

Özgür Narin

Konuřmamda değer kuramı perspektifinden, *Kapital*'de ortaya konulan kuramı savunmanın ve yeniden üretmenin gerekliliğini işlemeye çalışacağım. Sunumum iki yönlü olacak. İlk yön *Kapital*'i ve onun kalbi olan değer kuramını savunmanın gerekliliği üzerine. *Kapital*'i savunmak. İkinci yön ise *Kapital*'i yeniden üretmek üzerine olacak.

İlk yön, *Kapital*'i savunmak gerekliliği. Burada *Kapital* ve değer kuramı üzerine yürüyen tartışmaların nasıl sınıf mücadelesiyle bağlantılı olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu bağlantının bir tarihini ana hatlarıyla vermeyi deneyeceğim. Yaşadığımız dönemi yakından ilgilendiriyor, çünkü bu dönemde değer kuramının ortadan kalktığı, bilişim teknolojileri ve yüksek teknolojik kapitalizm sayesinde bunların gereksizleştiği gibi söylemler yeniden ön plana çıkıyorlar.

İkincisi, *Kapital*'i yeniden üretmek gerekliliği. Burada **kullanım değeri** kavramının temel bir kategori olarak yeniden irdelenip, düşünülmesi gerektiğini hatırlatacağım. Bu kategori üzerine Marx'ın tarihsel hatırlatmalarından yararlanacak, sürem elverdiğince bugünkü kimi sorunlarla ilişki-

lendirmeye çalışacağım. Eğitim ve sağlığın yeniden metâlaştırıldığı bir dönemdeyiz. Bu iki alan, emek gücünün yeniden üretiminin köşe taşları olarak genelde önemliler ancak kapitalizmin kriz dönemlerinde özellikle önemli hale geliyorlar. İşte bu alanlardaki gelişmeyi irdelemek için “kullanım değeri” kategorisi üzerine düşünmenin pek çok alanda yol açıcı olabileceğini göstermeye çalışacağım.

Kapital'in Türkçe'ye Almanca özgün metninden ilk kez tam çevirisi üzerine yapılan bu toplantıda bulunmak, katkılarla zenginleşmek bir onur. *Kapital* çevirileri çok kritik. Her biri değişik toplumsal mücadelelere denk geliyor ve bunlardan etkilenip bunları etkiliyorlar. Bunu görmek için sadece iki şeyi hatırlamak yeterli.

Kapital 1867'de basılır. İlk çevrildiği dil Rusça'dır ve en canlı tartışmalar ilk olarak Rusya'da yaşanır. Önsözlerden birinde görürsünüz gerçekten Marx'ı “en iyi anlayanlardan biri” 1873'te bir Rus'tur. O dönemin şartlarına göre, görelî olarak öyledir elbette. Yalnız ilginç olan o Rus sonradan Narodnikleri etkileyen en önemli aydınlardan biridir. Nikolay-on¹ *Kapital* üzerine Rusya'da giderek hararetlenen tartışmalardaki en önemli figürlerden biridir. Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* çalışmasında bu yazarın ve Narodniklerin köklü bir eleştirisi bulunur. Ancak tüm bu eleştirilerin ve birikimin zeminini Rusya'da *Kapital* üzerine onlarca yıldır süren ilgi oluşturur. Bunu biraz sonra anlatacağım. Bu bile aslında *Kapital*'i somut ve güncel gelişmeler üzerinden tartışmanın değeri konusunda çok önemli bir ipucu.

İkinci hatırlatma ise... Benim bilebildiğim kadarıyla *Kapital*'in ikinci cildi, neredeyse Engels elyazmalarından toparlamayı bitirip özgün diliyle yayınlamadan önce, Rusçaya çevrilmek için istenir. Marx yaşarken Vera Zasulich ile başlayan ilgi devam etmiştir. Rusya'da köy komünleri ve kapitalist gelişme, toprak mülkiyeti, kapitalist toplumsal yeniden üretim, üretim şemaları, ticari, üretken sermaye gibi ayrımlarla ilgili olarak artan ilgi yüzünden *Kapital*'in diğer ciltlerinin yayınlanması ve çevirisi üzerindeki ısrar devam eder. Rus devrimcileri ikinci cildi yayınlaması için Engels'i sıkıştırırlar. Rus devrimci hareketinin yükselişi ile *Kapital* tartışmalarının canlılığı arasındaki paralellik tesadüf değildir.

Kapital bir işçi broşürü değildir. Ama *Kapital*'i herkes okuyabilir mi, okuyamaz mı şeklindeki soru, yanlış ortaya konmuş bir tartışmadır. Hatalı bir tartışmadır. Ama doğru olan, *Kapital*'in anlaşılması, somut ve pratik hayata uygulanması, tartışılmasının bile bir mücadelenin konusu olması,

1 Nikolay-on: Rus iktisatçısı ve yazarı. N.F.Danielson'un (1844-1918) takma adı. 1880'lerde ve 1890'larda liberal narodniklerin ideologlarından biriydi.

dahası bunun mücadeleyi beslemesidir. İşte bu anlamıyla diyalektik bir sav öne sürülebilir. *Kapital* ölümlü bir kitaptır. Çünkü adı üstünde sermayeyi anlatır. Sermayenin sanıldığı gibi ezeli ve ebedi, doğal bir olgu olmadığı, tarihin bir döneminde ortaya çıktığını ve sonunu kendi içinde taşıdığını anlatır. Artı-değere el konmasının bir tarihi vardır ve elbette bir sonu da olacaktır. Tam da bu yüzden, diyalektik olarak tersyüzüne işaret eder: *Kapital*'in ortadan kalkmasının koşullarını da derinliğine ortaya koyar. İşte bu yönüyle ele alınıp geliştirildiğinde, bir yandan da *Kapital* ölümsüz bir kitaptır. Çok önemli bir tartışmayı gündeme getirir ve bu tartışma sadece bir iktisat tartışması değildir. Artı-değeri ve değerın kaynağı olarak emeği ve serbest zamanı gündeme getirirken, bizzat mübadele ilişkisinin kendisini de sorgulatmıştır. *Kapital*, diyalektik imâları sayesinde sermayesiz, sömürü ilişkisinin olmadığı bir toplum fikrine giden köprüyü de inşa eder. Değişim değerlerine dayanmayan, kullanım değerlerinin üretilip bölüşüldüğü, daha ötesi kalan serbest zamanda toplumun ve insanın üretilmesinin tartışılması ve geliştirilmesine neden olmuştur. Biten bir toplumsal ilişkinin yerine gelecek toplumsal ilişkinin çözümlenmesinin de yolunu açtı.

Kapital çevirilerinin bizde, Türkiye’de tamamlanması sürecinde de çok önemli tartışmalar gerçekleşti. Korkut hoca da burada olsaydı hatırlardı. 2007’de yapılan *Kapital* sempozyumu için hazırlanan söyleşilerde, Korkut Boratav Türkiye’de tarımsal yapılar üzerine Muzaffer Erdost ile yürüttüğü tartışmada *Kapital*'in çok önemli bir yerinin olduğunu belirtir. Ve ekler, “keşke akademiyi sarsacak, toplumsal hareketin içinden gelen böyle tartışmalar olsa. Ben bu tartışmalardan çok şey öğrendim, benim için çok önemlidir. Bize böyle tartışmalar gerekli”. Bu sırada *Kapital* çevirisi Mehmet Selik tarafından henüz yapılmaktadır ve Erdost, elinde olan tamamlanmamış çevirilerden ve çeviri üzerine Selik ve diğerleriyle yayınevinde yürütülen tartışmalardan yararlandığını belirtir. Ne yazık ki, Özgür M. Ulus ile İsmail Bektaş'ın yaptığı bu söyleşi teknik aksaklık ve zaman darlığı yüzünden sempozyum sırasında gösterilemedi.

Her ne kadar, çok fazla canlı biçimde üretilip kullanılsa da, kimi dönemlerde *Kapital*, sahneye fazla çıkmadan, arka planda önemli tartışmalarda çıkındaki ekmek görevini görmüştür. Ama genelde *Kapital*, okuması zor algısını güçlendirecek biçimde hak ettiği yeri, kaynak olma vasfını bulamamıştır. İnsan bunun daha canlı yürütülmesini istiyor.

Kapital, çıkınızdaki bir ekmek ya da mataranızdaki bir su mudur? Bence öyledir. Sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde Kapital’e olan olumlu ve olumsuz ilgi, bu ilginin ve tartışmaların mücadeleye yaptığı kat-

kılar, kitabın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bir kuramı kurmak ve savunmak: *Kapital*'in oluşumu ve *Kapital* üzerine tartışmaların toplumsal bir tarihi

Kapital'in önemi ve çevirileri üzerine bu girişten sonra, konuşmamın ilk bölümüne, yani *Kapital*'i savunmaya değineceğim. *Kapital*'i savunmanın tarihteki köşe taşlarını ana hatlarıyla aktarmaya çalışacağım. Görülecek ki, aslında *Kapital* ve onun kalbi olan değer kuramını reddetmek ve savunmak yönünde süre giden çekişme, sınıf mücadelesi ile başa baş gitmektedir. *Kapital* üzerine yürüyen tartışmaların nerelerde, hangi zamanlarda en canlı biçimde yürütüldüğü yönünde bir inceleme bizi sınıf mücadelesinin köşe taşlarına götürecektir. Böyle zamanlarda gerek düşünce dünyasından gerekse de politik evrenden *Kapital* üzerine tartışmalar yükselmektedir. Bunlardan kimileri *Kapital*'de merkezi bir yer tutan değer kuramını, onun öznel sonuçlarını, yani sınıf mücadelesini reddeden savlar ileri sürmüşlerdir. İşte şimdi, kendileri sınıf mücadelesinin iniş çıkışlarına denk gelen *Kapital* üzerine tartışmaların tarihsel yerini, önemini ve bugüne taşıdığı can alıcı sonuçları, mirası aktarmaya çalışacağım.

1844 Elyazmaları, ekonomi çalışmaları ve 1848 devrimleri

Başlangıcımızı *Kapital*'in oluşum süreci oluşturuyor. Kapital'in oluşum sürecini 1840'larda Marx'ın iktisat üzerine okumalarından başlatmak gereklidir. Marx, 1848 devrimlerini yaratan toplumsal hareketler dalgasının içinde, klasik politik ekonominin temel metinlerini çözümler. 1844 el yazmalarına yansıyan bu çözümlerlerdir. Bu metinlerde metâya ve sömürüye dair, dönemin Ricardocu sosyalistlerinin yarattığı zemin netleştirilir. Metâ ve sömürü, değer kuramı, ücret ile kâr arasındaki zıt ilişki ortaya konur. Artı-değer ve değer kuramı henüz tümüyle geliştirilmemiştir. Ricardo'nun sınırlarına kadar taşıdığı değer kuramının kuruluşu bu dönemde başlar. Ancak henüz artı-değer bir kavram olarak bu kuramsal çerçevenin merkezi bir ögesi olarak bulunmamıştır.

İkinci dönüm noktası 1857-58'dir. Bu dönem, 1848 devrimlerinin yenilgiye uğramasının ardından Fransa'da III. Bonaparte'ı, Avrupa'nın diğer yerlerinde başka tutucu burjuva yönetimlerini getiren 1851-1852 siyasi ge-

riciliği izler. Bu dönemin sonunda 1857’de yaşanan ekonomik krizle birlikte, Marx yeniden politik ekonomi eleştirisine girer. 1857 Kasım-Aralık’ında Engels’e yazdığı bir mektupta Ricardo’nun ve klasik politik ekonominin “kâr kuramının” köklü bir eleştirisine ulaştığını belirtir. 1858 Ocak’ında şimdiye kadar öne sürülen kâr kuramının işini bitirdiğini, onu yıktığını yazar Engels’e. Gerçekten de *Grundrisse* olarak günümüze gelen el yazmalarının bu tarihlerde yazılan bölümlerinde artı-değer kavramı, bir kategori olarak ortaya atılmıştır. Daha da önemlisi, el yazmalarının daha sonraki bölümleri dikkatlice incelenirse, artı-değer kategorisi, metnin ilerleyen bölümlerine yansıyan biçimde artı-değer kuramıyla gelişen bütünsel çerçevenin temel bir işleyeni, hatta “temel örgütleyici ilkesi” gibi merkezi bir kategori olarak kurulmaya başlar. Marx’ın somutun zenginliğinden soyutlayarak ulaştığı artı-değer kategorisi, el yazmalarının bundan sonraki bölümlerine, sistemi kurucu bir öge olarak yansır. Soyutlama ile ulaşılan bu kategorinin, diyalektiğin de yardımıyla fiyat oluşumundan, makinalaşma ve teknolojinin emek sürecini değiştirdiği göreceli artı-değer üretimine, farklı farklı sermayelerin birbiriyle rekabet ilişkisine kadar her şeyi etrafında hareket ettirmeye başladığı sistem kuran bir kategori olarak ortaya çıktığını görürüz.

1844 ekonomi el yazmalarında, klasik politik ekonomi eserlerini eleştirel bir gözle okurken, “dilin ucuna kadar gelen” ancak henüz bulamadığı, kuramda yerine oturtmadığı bir kategoriyi keşfeder Marx. Bu keşifle birlikte, sadece Smith ve Ricardo’nun sınırlarına dayandığı kritik noktayı, keşfedilmesi gereken gizemi görmekle kalmamış; aynı zamanda, kendi döneminde bir toplumsal hareketi temsil eden Ricardocu sosyalistlerin taleplerinde, ücret ile kâr arasındaki zıtlık, özel mülkiyet ve işçi ile patron karşıtlığı arasındaki zıtlığın sınırları olarak gözüken bir mekanizmayı da açıklama şansına kavuşmuştur.

Kapital’in ilk cildi, 1867’de yayınlanır. Yayınlanmasını bir süre sessizlik izler. Kitaba örtülü ilgi Rusya’da gelişmektedir, ancak birkaç yıl sonra Rus devrimci hareketi ile yazar arasında yazışmalar başlar. İngiltere’de yaşayan Marx’ın kitabı ilk olarak Almandada basılır; daha sonra çevrildiği ilk dil ise Rusça olacaktır. Rusya’da 1872’de yayınlanır ve baskısı kısa zamanda tükenir. Kitabın Rusya’daki çevirmeni Narodnik hareketin içinde önemli bir figürdü. Ancak bu hareketin köklerini oluşturan Rus devrimci hareketi, Marx ile çok sıkı bir yazışma ve irtibat sürdürüyordu. Marx’a bu yazışmalarda Rusya Çarlığı’nın 1861 reformu ile içine girdiği süreç ile ilgili çıkan kaynakları, bilgileri ve toprak mülkiyetinin değişimi üzerine raporları sağlıyorlardı. Rusya’da *Kapital* üzerine tartışma o kadar güçlüydü ve Marx’a

kuramını Rusya'daki koşullara göre yorumlaması yönünde talep o kadar fazlaydı ki, raporları ve kaynakları özgün dilinden okumak için Marx, 50 yaşından sonra Rusça öğrendi. *Kapital*'e ilginin Rusya'da fazla olması, sonradan görüldü ki tesadüf değildi. *Kapital*'in diğer dillere çevirileri bundan sonra geldi. Fransa'da basılması 1875'i bulacak; yazarının yaşadığı yerde İngiltere'de yayınlanması ise daha da geç olacaktır.

1871 Paris Komünü ve yenilgisi: değer kuramına yönelik itirazlar

Bundan sonra diğer bir dönüm noktası, 1871 Paris Komünü ve yenilgisidir. Marx'ın kuramı yaygınlaştı. Ancak Komünün yenilgisiyle birlikte tersi akım da yaygınlaştı. Meselenin iki yönü var: İşçi hareketi ve klasik burjuva düşüncesinin tepkileri. İşçi hareketi içinde 1875 Gotha programı ve birleşme tartışmaları ile 1891 Erfurt programı öne çıkıyor. Gotha Programı'na yönelik Marx'ın eleştirisi, *Kapital*'in ve Marx'ın değer kuramının hareket içinde ne kadar kökleştiğinin de göstergesidir. Ücretlerin “tunç yasası” vb. yönündeki düşünceleri eleştiren Marx'ın yazdıkları hatırlanırsa, sosyalizmi Ricardocu bir bölüşüm sorunu olarak algılamının hâlâ etkili olduğu görülmektedir. *Kapital*'in görüşleri henüz yaygınlaşmaktadır. 1891'de yapılan Erfurt programının bu görüşlere daha yakın olduğu söylenir. Ama bir gerçek unutulur. Programın ilk kısmını Kautsky yazar; böylece bir üstünlük sağlandığı sanılsa da, programın ikinci kısmı Bernstein tarafından yazılmıştır. Bernstein, bundan sonraki on yılda, değer kuramını, “arzla talep arasındaki ilişkiyi açıklamayı başaramayan tamamen soyut bir kavram” diye görüp bir kenara atar.

Burjuva düşüncesinde ise İktisat biliminde Marjinal okul olarak adlandırılan değer teorisini reddeden akım gelişir. Jevons, Menger vd. Marjinal okul değer kuramının kalbindeki temel bir önermeyi reddederek başlar. Kısaca, bir metân değerini belirlemek için onun üretimi için gerekli emeğe bakmak fikri tümüyle reddedilerek, o metân kullanımı ön plana geçirilir. Metân üretilmesi için gerekli emek gözden gizlenerek, üretilmiş metân faydası gibi öznel nitelikler, bu iktisat akımının merkezine oturur. 1871 Paris Komünü'nün yenilgisinin üzerine gelen, burjuva dünyasında hâkimiyet kurmaya başlayan kuram, neoklasikler olarak adlandırılacak bu kuram olur. Üretim ve yeniden üretimden, toplumsal ilişkiden, bireye, bireyci ve öznel bakışa yönelme, bir yenilginin sonucu ve “meyve”sidir.

1871 yenilgisinin, toplum üzerine düşünen tüm akımlar üzerinde, ister

emekten yana olsunlar isterse de sermaye cephesinde fikir üretsinler, etkisi derin ve can alıcı olmuştur. “Marx’ın sisteminin bitişini” ilan eden Böhm-Bawerk, 1871 yenilgisinin bir ürünü olarak sahip olduğu etkiye bürünmüştür. *Kapital*’in 3. cildinde değerlerden fiyatlara dönüşümün hatalı olduğunu ileri sürerek, artı-değer kuramı ile değer kuramını reddeden görüş bu yenilginin üzerine yaygınlaşmıştır. Böhm-Bawerk’in bu dönemde Marx’a ve değer kuramına yönelik eleştirisi, burjuva cepheye etki yaratır. Walras, Jevons ve Menger, esas olarak bu dönemin ürünü olan bir atmosferde, Marksist değer kuramını reddederek, öznel bir yarar, faydaya dayanan değer ve buna bağlı piyasada denge anlayışını geliştirirler. Ayrıca Böhm-Bawerk, ileride teknoloji konusundaki fikirleri popülerleşecek olan Schumpeter’in öğretmenidir. 1929 krizi ve II. Dünya Savaşı’nın ardından gelen dönemde etkili olan Schumpeter, teknolojik gelişme ve krizler açısından merkezi önemde olan değer kuramını reddederken, hocasından aldığı mirasa yaslanmıştır.

Emek cephesinde ise Buharin, Böhm-Bawerk ve Viyanalı iktisatçılar tarafından sürdürülen bu tartışmaları izlemek ve eleştirmek üzere harekete geçer. Hilferding, Böhm-Bawerk’e yanıt niteliğinde yazılar yazar. Rusya’da birinci cildin basımı sonrasında Rusya’daki toprak mülkiyeti ve kapitalizmin gelişimi tartışmaları yaygınlık kazanır. Prekapitalist ilişkilerin ve köylülüğün bu kadar geniş olduğu bir coğrafyada, Narodnikler, halkçı devrimciler ve aydınlar arasında *Kapital* üzerine ilgi o kadar yoğunudur ki, ikinci ve üçüncü cildin biran önce hazırlanması ve Rusça’ya çevrilmesi için Engels’e entelektüel baskı yapmaya kadar gider. *Kapital* mücadeleleri olarak gözüken aslında bir sınıf mücadelesidir ve *Kapital*’i savunmak burada çok yaşamsal bir ihtiyaç haline gelir.

Bundan sonraki dönemeç, 1930’lar olmalıdır. Bu yıllar, 1917 Ekim devrimi ile yükselen sınıf mücadelesinin, dalganın kırılma yılları gibi gözükmektedir. Sadece 1929 krizi değil, iki dünya savaşının kaderinin ve Sovyet Devrimi’nin yenilgisinin ilk sonuçları bu süreçte ortaya çıkar. Buradaki en önemli örnekleri, Ekim Devrimi’nden sonraki değer tartışmaları oluşturur. Değer kuramı açısından ufuk açıcı dönemler ve tartışmalar: Rubin’in değer biçimi üzerine yazdıkları ile yeni kurulan Sovyet yönetiminde üretimin örgütlenmesi (Proebrajenski), değer kuramı ve para tartışmaları; en ileri örneklerdir. Bunlara, daha sonra burjuva iktisatçısı Leontief’in girdi çıktı tablolarına esin verecek olan, Sovyetlerde üretimin planlaması için kullanılan üretimin girdi-çıktı analizleri ve teknoloji ölçümü için yürütülen incelemeleri de eklemek gereklidir. Bunların hepsi, değer tartışmaları açısından can alıcı önemdedir. 1930’lardan sonra giderek bu tartışmalar, yenilginin

etkisiyle kötürümleştirilmiştir. Doğru yanları olan ama eksik biçimde sürdürülen, Sovyet yönetiminin “maddi özendiricilere” dayanıp dayanmaması tartışmasına indirgenmiştir.

Sovyetlerdeki bu tartışmaların, burjuva cephede simetriğe yaklaşan yansımaları olmuştur. Leontief'in girdi-çıkıktı modelleri yanında Harvard'da Schumpeter'in ve başka iktisatçıların kriz dalgaları ile teknolojik gelişmeyi, tekelleri (oligopol ve tekel teorileri olarak adlandırıyorlardı), tekeller altında rantın, değer, ekstra kârların incelendiği burjuva iktisadi akımı geliştirdi. Sistem, hem sınıf mücadeleleriyle hem de sistemik krizlerle karşısına çıkan *Kapital*'i reddetmeye çalışırken, yansıması olan “sermaye kuramı” tartışmalarına girer. Ama her düzeyde *Kapital* tartışmaları arkadaki zemini oluşturmaktadır. Bir farkla... Bu tarihlerden sonra *Kapital* tartışmalarında *Kapital*'i savunan ve onu yeniden üretmeye çalışan taraf, örgütlü ve düşünsel bir güç olarak giderek daha dağınık ve parçalı hale gelmektedir. Öyle ki kapitalizmin krizleri gündeme geldiğinde, kuramsal eleştiriler zayıf kalmakta, pratiğin basıncı ve sınıf mücadelesinin korkusuyla sermaye **kendisi** “Marx”ın hayaleti ile uyanmakta, “yoksa Marx haklı mıydı” diyerek mezarlıktan geçerken ıslık çalmaktadır.

Değer kuramı tartışmaları ve *Kapital* tartışmaları açısından bundan sonraki dönüm noktası, 1968 hareketi ve onun yenilgisidir. 1968 hareketi, uluslararasılaşan üretim, dev tekeller, gelişen teknolojinin etkisinde ve buna tepkili, yaklaşan krizin arifesinde ama aynı zamanda bunun ilk ayak izi olan bir toplumsal harekettir. Değer kuramı ve *Kapital* üzerine tartışmalar bu dönemde yeniden farklı bir düzeyde canlanır. İki açıdan değerlendirilebilir. Sraffa ve etkisi karşısında Marksist tartışmalar. Diğer açı ise, 68'in sonunda başlayan, ileri teknoloji ve enformasyon sistemleri sayesinde değer kuramının geçersizleştiği, kafa emeğinin belirginlik kazandığı yönündeki tartışmalardır.

1960'lar, Sraffa'nın, Ricardo'nun kâr ve artık kuramını yeniden yorumlaması ve bunun üzerinden neoklasik okulun öznel değer kuramını ve kâr kuramını eleştirmesi ile belirlenmektedir. Sraffa'nın bu eleştirisi, 1968 hareketinin yenilgisiyle beslenen bir ortamda, Marksistler arasında çok farklı sonuçlara ulaşmıştır. 1871 yenilgisinin ardından *Kapital*'in 3. cildi üzerinden yürütülen, değerlerden fiyatlara “dönüşüm sorunu” olarak adlandırılan tartışma bu dönemde yeniden ve farklı biçimde canlanmıştır. 1968 hareketinin yükselmesi ve kapitalist kriz bu tartışmaları canlandırırken, ironik bir biçimde hareketin yenilgisi, Marksistler içerisinde değer kuramını “niceliksel” değil de “niteliksel” olarak kabul etmeye geri çekilme gibi bir bölün-

meye vardırır. Marksistler arasında değer kuramının “ruhunu kabul eden”, niteliksel olarak önemli bulan ama niceliksel olarak açıklayıcı olmadığını düşünenler artar. Buna karşı Marx’ın değer kuramını savunup geliştirme yönünde belirgin adımlar da atılır. Shaikh ve Savran’ın da aralarında bulunduğu uluslararası bir tartışmada, Marx’ın kuramı, bu kuram üzerindeki Sraffacı etkilere karşı geliştirilir. Akademik bir tartışma gibi gözükse de sorun, gerçekte alttaki bir sınıf mücadelesinin sonucudur. Sadece sınıfın örgütlü güçleri epeydir çok dağınıktır; bu tartışmaların doğrudan sonuçları hemen yansımamaktadır.

1968 sonrası ikinci yön, teknolojinin değer kuramını geçersizleştirdiği tezidir. Bu tez, Sraffa tartışmalarının yanında emek cephesinde geniş yankı bulmamıştır. Daha çok sermaye cephesinde, soldan buraya transfer olan Daniel Bell gibi yazarlar eliyle, “post kapitalist toplum”, “yeni sanayi devrimi” adı altında işlenmiştir. Bunlar değer kuramının, klasik sanayi üretiminin eskidiğini, artık bilgi üretiminin baskın olduğunu belirten görüşlerini öne sürmüşlerdir. Değer kuramını reddeden bu görüşler, bugün “bilgi toplumu” gibi adlara evrilmiş olarak sermaye cephesinde sürerken, emek cephesinde de, yeni teknolojiler, yeni iş biçimleri, “maddi olmayan” metâ üretimi yüzünden değer kuramının geçersizleştiği, değer ölçülemezliği savları daha sık dillendirilir olmuştur.

‘70’lerin kapitalist krizi kadar, 1980’lerin sonunda Sovyetler Birliği’nin çöküşü, kapitalizmin kazanılmış hakları geri almak üzere pervasız saldırıları için teknolojik yeniliğin albenisinin arkasına sığınması da bu tabloyu yaratmıştır. İtalya’daki işçi mücadelelerinin çok hızlı ve derin biçimde yaşadığı yenilgiler, yoğun tartışmaların içinden süzülen ilginç bir örnek olarak Negri’nin öne sürdüğü “değer ölçülemezliği”, değer kuramının geçersizleşmesi argümanı bu açıdan önemlidir. Değer kuramının reddedilmesinin yeni bir dalgasının emek cephesindeki bir karşılığı gibidir ve bu açıdan Negri’nin “küreselleşme” üzerine öne sürdüğü “imparatorluk” gibi görüşlerinden daha dikkatle irdelenmelidir. Bugün bu tartışmaları irdelerken, Değer kuramı tartışmalarının bu dalgalı seyrini de iyi bilmek, bunun üzerinden incelemek gereklidir. Bu tartışmalar önemlidir ve bunlar karşısında *Kapital*’i savunmak gerekiyor. İşte o zaman, *Kapital* sizin için mataranızda su, çıkınızdaki ekmek haline gelecektir.

Konuşmamın, değer kuramını savunmak üzerine kurulu ilk bölümü buydu. Bir benzetme yapacak olursak, *Kapital*’in değer kuramını, bir kuramı açıklayan kitap olarak *Kapital*’e de uygulamaktayız. Onun kullanımının örneklerini izledik, onu kullananların, reddedenlerin tarihsel çekişmesini iz-

ledik. Şimdi onu yeniden üretmek kısmına geçeceğiz. İkinci bölüm bununla ilgili...

Burada bir kategori olarak kullanım değeri önem kazanacak. Marx'ın değer kuramının kritik yönüne değinmiştik. Bir metân değerini, onun kullanımı, yararı değil, üretilmesi belirler. Yani metân kullanımından önce, onun üretilmesi belirleyicidir. Üretim ile kullanım derin biçimde ayrılmıştır. İşin sırrı burasıdır. Zaten emekçinin sömürülmesi de bu sayede gerçekleşir. Fabrikada patron tarafından işçinin kullanımı kaç saat olursa olsun, aldığı ücret, işçinin kendisini üretmesi için gerekli olan kadardır. Kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki bu basit görünen ayırım, neredeyse tüm iktisat teorilerinin üstünü gizleyerek, gözden kaçırmaya çalıştıkları temel bir ayırımdır. Marx metân değerini belirlerken, onun kullanımını değil bizzat bir meta olarak üretimini esas alır. Buradan üretilenin kullanım değerinin, onun yararının ya da onun somut niteliğinin göz ardı edildiği sonucu çıkartılır. Bu sadece aydınların tartışmalarında, ya da iktisat kuramlarında önemli değildir. Kapitalizm, emek gücünün nasıl üretildiği ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır; bir bütün olarak kapitalist üretimin, metân içeriğini belirlemeye yöneldiği, ev içi emeğe müdahale ettiği, eğitimi, sağlığı metâlaştırdığı günümüzde bu konu daha da önemlidir.

Özellikle, yaşamının son yıllarında Marx'ın kullanım değeri kategorisini göz ardı ettiği suçlamaları şiddetlenir. Eleştiri, Marx'ın kullanım değeri kategorisini sistem dışı, doğal ve dışsal bir unsur gibi gördüğü üzerinedir. Oysa ki, ölmeden önce üzerinde çalıştığı son yazılarında, örneğin *Wagner'e Kenar Notları*'nda kullanım değerini sistemin dışına atanın kendisi değil, vulger iktisatçılar olduğunu vurgular. Sadece *Kapital* değil, artı-değer kuramlarını eleştirdiği ciltler, kullanım değerini nasıl sisteme dâhil ettiğini çok güzel anlatır.

Kullanım değeri, Marx'ın sisteminin temelinde yer almaktadır; bu sistemin biçimini belirleyen (Formbestimmung) olarak devreye tekrar girer. Ücretli emeğin, kullanımı ile aldığı değişim değeri yani ücreti arasında yurkarıda belirttiğimiz ayırım, zaten Marx'ın sisteminin temelini oluşturmaktadır. Artı-değer kavramını çıkartan, bu ayırımdır. İşçi, fabrikada patron tarafından kullanımı sırasında, ücretinden çok daha fazlasını üretir. İşçinin değişim değeri, yani ücreti ise onun kendisini üretmesi için gerekli emek tarafından belirlenmektedir. Bir metâ olarak emek gücünün kullanımı ile üretimi apayrı yerlerde, apayrı zamanlarda gerçekleşmektedir. Marx'ın kuramında emek gücünün kullanımı, fabrikadaki sermayeye dayalı üretim sisteminde gerçekleşmektedir; bu artı-değer ve sömürü mekanizmasının ken-

disidir; yani bu kuramının merkezidir.

Marx'ın kuramında, bugünü kaplayan genel kanının aksine, bir şeyin değerini belirleyen ona ne kadar ihtiyaç duyduğunuz değildir; onu üretmek için ne kadar emeğe gereksinimiz olduğudur. Marx'ın sermaye kuramını reddeden herkes, bu ayrımı reddetmekle başlar. Malların fiyatını kullanımları, onlara duyulan ihtiyaç belirler diyerek başlar. Ama bu konuyu, yenilgi dönemlerinde bize ilk kez hatırlatan Rosdolsky olmuştur. Bugün, Marx'ın neredeyse tüm elyazmalarına, yazılarına ulaşmak kolaydır. Bu yüzden Rosdolsky'nin hatırlattığı bu noktaları daha belirgin olarak görebiliriz.

Kullanım değeri Marx'ın sistemine çok önemli noktalarda girer. Sürekli dönen sermaye üretme çarkına can alıcı noktalarda girerek, onun işleyişini bu noktalarda ve zamanlarda belirler; önemli biçimde etkiler. Birincisini anlattık, ücretli emeğin kullanımı ile emeğin değişim değerinin oluşmasında girer. Yani artı-değer ve sömürde girer. Ama bu çelişkili nokta, kapitalist bunalım dönemlerinde sermayenin tıkanıp tekrar tekrar döndüğü esas noktadır da aynı zamanda. İşçinin üretimi, temel bir sorundur. İşçinin üretimi hep önemli olmuştur. Ücret malları, geçimlik ekonomi kapitalizm açısından, sınıf mücadelesi ve kazanılmış haklar bakımından hep gündemde olmuştur. Başlangıçta işçinin yiyeceği, içeceği barınacağı tüketim mallarını üretmişti. Ancak bugün gerçekleşen, sadece kamusal olanın metâlaştırılması değildir, aynı zamanda metâ haline getirilen sürecin özgülükleri üzerine durmak gereklidir. Şimdi artık sağlık, eğitim gibi daha özgül metâların, emek gücünün yeniden üretiminde akışkan nitelikte olan yönleri metâlaştırılıyor! Bunun için bu tartışma önemlidir.

İkinci nokta; kriz anlarında ve toplumsal yeniden üretim anlarında kullanım değeri kategorisi devreye girer. Kapitalist bir bunalımda, bir ekonomide örneğin yatırım malları, makinalar ile tüketim malları arasındaki üretimi zinciri bozulmuştur. Bu durumda kriz öncesinde ve sonrasında eldeki zenginliğin ne kadarının üretim araçlarına, makinalara yatırılacağı, üretim araçlarının nasıl ve hangi teknolojiyle örgütleneceği, ne kadar gıdanın üretileneceği bir kullanım değeri sorunudur. Kapitalist bu tasayı çok iyi hisseder. Bunun en somut örneği, bizim "esneklik" olarak gördüğümüz, üretimin, üretim araçlarının ve dolayısıyla emek gücünün kapitalizm tarafından yeni örgütlenme biçimleridir. Üretimin bir mekâna dağıtılması, üretim araçlarının niteliği, yani kullanımı kapitalizm tarafından dert edinilir. Devreye giren kullanım değeri, sermayenin yeniden üretimini belirler.

Bu iki nokta, başlı başına kullanım değerini yeniden incelemenin önemli olduğunu gösteriyor. *Kapital*'i yeniden üretmek için, değer kura-

mının yanı sıra, **kullanım değeri** kategorisinin dinamik değişimini incelemeye çalışmak, bu bölümün temel derdi. Eğer bu soruya, soruna merak uyandırabilirsem, bu sorunun günümüz koşullarından yeniden üretilmesi ve çözümlenmesinin ufuk açıcı olacağına dikkat çekebilirim, konuşmam başarılı olacaktır.

Sistem kendini yeniden üretirken doğası gereği krizlere giriyor. Sermaye birikimi aynı zamanda kriz demek ise, kendini yeniden üretirken metâların kullanımını devreye sokup, onu hızla sistemin metâlaştırma çarına sokan bir kapitalizmden bahsetmekteyiz. Emek gücünün yeniden üretimi, kriz anlarında işte bu yüzden kapitalizm için en kritik konu, yaşamsal dert olmaktadır. Kullanım değeri burada devreye giriyor. Kullanım değeri devreye girdiğinde ise, eğitim ve sağlıktan, ev içi emeğe, somut emeğin biçimleri olarak duygulanımsal emeğe vb. kadar emek gücünün somut niteliklerini metâlaştırma ve dönüştürmeye yönelme başlıyor. Ücretlerin niceliksel yüksekliği, nasıl oluştuğu, ücret malları, hem sınıf mücadelesi açısından hem de bunun dolaysız sonucu olarak sermayenin kârları açısından kapitalizmin başından beri önemliydi. Ancak bugün gelinen noktada, emek gücünün yeniden üretiminde daha öncekinden farklı alanlar, eğitim, sağlık, ev içi emeğin kuşatılması gibi yönler sermaye döngüsünün içine çekilmeye çalışılmaktadır.

1980 sonrasında GATTS, TRİPS gibi uluslararası anlaşmalarda hizmet sektörünün dünya çapında özelleştirilmesinden bahsediliyordu. Bu sektörlerden en fazla önem verilenler ise, iletişim, ulaşımın yanında esas olarak sağlık, eğitim gibi alanlar idi. Sunuş süresi kısıtlı olduğu için çeşitli örneklerden ancak bazılarına yer verilebilir. Örneğin, emek gücünün yeniden üretiminde vasıf kazanması için eğitim yeniden örgütlenmekte. İşçinin ücretini düşürmek için izlenen yollardan birisi yediklerini seri üretmek, ucuzlatmak vs. olabilirdi. Ancak burada işçinin vasıf kazanma sürecine, yani sürece müdahale ediliyor. Ücret mallarının kullanımı, nitelikleri dikkate alınarak, bu süreç metâlaştırılıyor. Üniversitelerde Bologna süreci, ilköğretimde yapılandırmacı eğitim, girdileri çıktıları nesnelleştirilip seri üretime bağlanabilen böylesi bir metâlaşma sürecinin sonuçları. Bir süreç, girdi-çıkıtı denetimine tabi kılınmaya çalışılıyor. İşçiyi üreten vasıf kazanma, kapitalist tarafından bir üretimin konusu haline getiriliyor. Bologna süreciyle başlatılan, üniversitelere yönelik bütün dönüşümlerde bu girdi-çıkıtı modeli esas alınmaktadır. Üniversite öğrencisinin iş yükü, çıktıları kayda geçirilir, somut bir değer teorisinde olduğu gibi onun üretimi, net çıktılar, iş yükleri ile belirlenir. Vasfın üretiminin kaydı tutulur. Öğrenim çıktıları toplanır, or-

tak kriterlere bağlanır. Uluslararası emek gücü piyasasında değışilebilir bir metâ olarak vasıf yaratılır. Ama vasıf seri üretimin konusu haline geldikçe, uçuculaşır, esnekleşir. Yeni vasıflarca yerinden edilmesi kolaylaşır. İşçi ise sürekli esnekleşen, yenilenen vasıf ihtiyaçlarına uygun biçimde bunların peşinde, emek gücü olarak sermayeye kendisini yeniden üretebilmek için yaşam boyu koşuşturur. Buna “yaşam boyu eğitim” denir. Kapitalizm altında sürekli esnekleşen üretimine ihtiyaç duyduğu esnek vasfı adeta seri üretime bağlamaya çalışmaktadır.

Sürem bittiği için bugüne dair bir hatırlatmayla bitireyim. Rosdolsky, kullanım değerinin önemini vurgularken, Rubin değer biçimi üzerine önemli tartışmayı Sovyetlerde gündeme getirirken, Marx’ın bütün el yazmaları henüz tümüyle açığa çıkarılmamıştı. *1844 Paris Elyazmaları* yeni ortaya çıkarılmıştı; ama *Grundrisse* olarak bilinen 1857-58 Elyazmaları neredeyse hiç bilinmiyordu. Rosdolsky, *Grundrisse*’nin o sırada Avrupa’da bir avuç kişinin elinde dolaşan tefsir edilmiş bölümlerini okuyarak, önemli kitabını yazmış ve bu hatırlatmaları yapmıştı. Rubin, Marx ve Engels’in toplu eserlerinin o zamana kadar yayınlanabilmiş olanlarını görmüştü. Bugün, *Kapital*’in tüm Elyazmaları (derleme sürecindeki tüm yorum ve sorunlara rağmen) açığa çıkmak üzeredir. Hepsi Türkçeye ya da İngilizceye çevrilmiş durumda değil ancak en azından hepsi özgün dillerinde çok daha geniş ve kolay olarak ulaşılabilir durumdadır. Güney Amerikalı bir Marksistin, Dussel’in dediği gibi bugün artık Marx’ı bütünsel değerlendirmek için çok daha fazla şansa sahibiz. Tabii aynı zamanda yeniden üretmek için de. İçinde bulunduğumuz sınıf hareketinin ve kapitalizmin bunalımı düşünülürse, yeniden üretmek daha acil bir ihtiyaç haline geliyor. Çorak bir çölde mata-radaki su gibi...